

APIE BIBLIOFILINĘ KNYGĄ LIETUVOS TAIKOMOSIOS GRAFIKOS ISTORIJOJE KONTEKSTE

ALMA BRAZIŪNIENĖ

Vilniaus universiteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: alma.braziuniene@kf.vu.lt

Dailės istorikė Giedrė Jankevičūtė paskelbė naują knygą apie 1918–1940 m. Lietuvos grafiką¹. Leidinys įdomus ne tik dailės istorikams, bet ir tarpdisciplininiu požiūriu – jame vertingos informacijos gali rasti kitų humanitarinių mokslų atstovai ir platesnė skaitančioji auditorija.

Lietuvos knygotyrininkai jau ir anksčiau vaisingai naudojosi G. Jankevičiūtės tarpukario Lietuvos dailės tyrinėjimais, ypač – kruopščiai parengta monografija apie 1918–1940 metų Lietuvos Respublikos dailės gyvenimą (*Dailė ir valstybė: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje, 1918–1940*. Kaunas, 2003), kurioje greta kitų Lietuvos dailės gyvenimo aspektų tirtas muziejų ir kultūros paveldo vaidmuo šalies kultūros istorijos raidoje. Autorė yra iš tų mokslininkų, kurių mokslinio tyrimo laukas platus ir gilus,

todėl ankstesnėje monografijoje skaitytojas turėjo progą susitikti su Pauliumi Galaune, Vytautu Kazimieru Jonynu, Vladu Daumantu ir daugeliu kitų knygos veikėjų.

Kaip gimė naujasis leidinys? Knygos prarmėje autorė rašo, jog rengiant ankstesnes publikacijas apie Nepriklausomos Lietuvos dailės gyvenimą, buvo likusių iliustracijų ir kitokios nepanaudotos medžiagos. Tai ir paskatinę dar kartą grįžti prie tarpukario Lietuvos dailės tyrimų. Autorė teigia, kad norint kalbėti apie dailę kaip apie epochos ženklą ir atspindį, neišvengiamai reikia kalbėti apie dailės gyvenimo aspekto. Ir klausdama „Ką tokiu atveju verčiau analizuoti: daugiataurius leidinius ar vien žinovams prieinamas vadinamąsias dailininkų knygas?“ atsako: „Be abejo, mėginimas iškelti viena ir nustumti šešėlini kita pareikalautų įvairiausių išlygų ir neišvengiamai susiaurintų žvilgsnį“. Todėl autorė atsisako rūšinės ir žanrinės grafikos hierarchijos ir siekia pateikti skaitytojui tarpukario grafikos visumą. Taip dailės

¹ JANKEVIČŪTĖ, Giedrė. *Lietuvos grafika, 1918–1940*. The Graphic Arts in Lithuania, 1918–1940. Vilnius: E. Karpavičiaus leidykla, 2008. 240 p.: iliustr. ISBN 978-9955-9650-9-1.

istorikės žvilgsnis kliudo ir grynai knygoty-
rines temas, tuo leidinys tampa patrauklus
ir knygos istorikui.

Pratarmėje savo leidinį įvardijusi švietė-
jišku, autorė aiškiai duoda suprasti apie jo
skaitytojų auditorijos paskirtį. Prie moko-
mosios literatūros leidinį artina ir knygos
pabaigoje pateikiamas platus naudingos
literatūros sąrašas, išsamios dalių apžvalgos
anglų kalba. Iš karto reikėtų pasakyti, jog
knygos pavadinimas kiek klaidinantis. Jis
kreipia skaitytojo mintį leidinyje rasiant
visos tarpukario lietuvių grafikos analizę.
Iš tiktųjų nagrinėjama tik to meto Lietu-
vos taikomosios grafikos padėtis. Vis dėlto
aptariamas leidinys turėtų praversti dėstant
ir Lietuvos knygos istorijos, ir bibliofilijos
disciplinas.

Knygą sudaro trys dalys. Pirmojoje
aptariami grafikos ir visuomenės poreikiai,
apžvelgiamos to meto leidyklos ir spaustuvės,
grafikos mokyklos ir jų stiliai. Antroji dalis
skirta atskiroms taikomosios dailės rūšims:
pirmajame skyriuje nagrinėjama estampo
istorija tarpukario Lietuvoje, antrajame –
ekslibriso, trečiajame – bibliofilinės knygos.
Trečiojoje monografijos dalyje aptariama
knygų ir žurnalų, plakato ir reklamos padėtis
tarpukario Lietuvoje.

Leidinys itin gausiai iliustruotas (čia
pateikiamos net 394 spalvotos reproduk-
cijos), tad vien tik atidžiau pervertę jo
puslapius prieš akis turime prieškarinio Lie-
tuvos taikomosios grafikos vaizdą. Čia ir
įstaigų bei įmonių blankai, etiketės, įvairių
prekių dėžutės, žurnalų ir knygų viršeliai ir
kt. Juos kūrė ne bet kas, o tokie dailininkai

kaip Vytautas Kazimieras Jonynas, Gerardas
Bagdonavičius, Vsevolodas Dobužinskis ir
daugelis kitų. Norėdama aprėpti ir pristatyti
tarpukario Lietuvos grafikos visumą, autorė
ne tik kad nevengia, jos pačios sakymu,
visų šių marginalinių dalykų, bet ir kelia
sau tikslą kaip tik tokiu rakursu atskleisti
grafikos raidos visumą. Tai tikrai naujas, dar
Lietuvos dailės istorikų neeksploatuotas ir
sveikintinas požiūris. Kad to meto pakuo-
čių, pašto ženklų, laiškų popieriaus dizainas
sudarė integralią Lietuvos dailės visumą,
rodo ir tas faktas, jog ir emblemų projektai,
ir laiškų popierius, ir kiti smulkūs grafikos
dalykėliai jau trečiojo dešimtmečio Kauno
dailės parodose buvo eksponuojami kaip
parodų objektai.

Pristačiusi tarpukariu veikusias leidyklas
ir spaustuves, autorė atskleidžia plačią jų leis-
tos produkcijos panoramą meniniu aspektu.
Iliustracijų, knygų viršelių, knygų atvartų
reprodukcijos liudija, kad Lietuvos knygų
grafika tuo metu alsavo Europos knygų
dizaino tendencijomis, nenusileisdama nau-
jausiems madų vėjams. Skyriuje „Ekslibrisas“
autorė pabrėžia, kad šis nuosavybės ženklas
ne veltui išpopuliarėjo kaip tik 1918–1940
metais: tuo metu šios mažosios grafikos
formos radimuisi ir vystymuisi jau buvo at-
siradusios visos prielaidos: turtėjo asmeninės
bibliotekos, vis labiau iš Vakarų skverbėsi ir
plito bibliofilinio judėjimo idėjos, visuo-
menėje stiprėjo gražios kultūringos knygos
samprata. Ekslibristų judėjimas siejamas ir
su XXVII knygos mėgėjų draugijos veikla,
ypač su jos nariais Viktoru Cimkausku ir
Vytautu Steponaičiu. Autorė analizuoja to

meto ekslibrisų stilistines kryptis, išskirdama liaudies motyvų, neoklasicizmo ir ekspresionizmo tendencijas.

Visą skyrių autorė paskyrė bibliofilinei knygai. Šį leidinio tipą ji apibūdino taip: „Bibliofilo knyga šiuo atveju vadinsime knygą, tikslingai skirtą žinovams, dažniausiai knygos kolekcininkams, ir pasižyminčią ypatinga apipavidalinimo, popieriaus, spaudos kokybe“ (p. 105). Kaip matome, apibūdinimas ir trumpas, ir tikslus. Pristačiusi XXVII knygų mėgėjų draugijos nuopelnus bibliofilijai (draugija per savo gyvavimo 1930–1940 metus iš viso išleido 10 bibliofilinių knygų), autorė bibliofilinės knygos atsiradimo ištakas įžiūri Petro Rimšos iliustruotoje Vydūno trilogijoje *Amžina ugnis* (Tilžė, 1912–1913) – čia justis garsiojo *art nouveau* stiliaus knygų iliustracijų pradininko Aubrey Beardsley įtaka. Gražiai apipavidalintas knygas stengėsi leisti bendrovės „Niola“, „Tulpė“, „Žalia vėtra“, spaudos kooperatyvas „Raidė“, bet tuomet dažniausiai knygos grožis dar buvo suprantamas tik kaip meniško knygos viršelio pasirinkimas. Trečiojo dešimtmečio pabaigoje jau susirūpinta ir popieriaus kokybe, šriftais, teksto komponavimu knygoje ir kitais knygos architektonikos dalykais. Šios tendencijos sudarė sąlygas bibliofilinei knygai atsirasti. Tokios bibliofilinės knygos požymius turinčios knygos pavyzdys – 1930 metais išleistas Antano Smetonos raštų keturtomis (6000 egzempliorių, iš jų 100 numeruotų; visas tiražas gerame be priemaišų popieriuje). Leidinio apipavidalinimojai – Jonas Burba ir Liudas Truikys. Bet žvelgdama į šį leidinį iš XXI amžiaus dailės

istorikės pozicijų, autorė mato šio ir kitų prabangių, išskirtinai valstybės veikėjams skirtų leidinių trūkumus: per didelės užsklandos ir atsklandos, nevienodas puošybos stilius, nesuderintos proporcijos ir kt. Ji atkreipia dėmesį, kad bene svarbiausia – šių leidinių paskirtis. Tai ne bibliofilams kolekcininkams skirti, o valstybės veikėjų užsakymu sukurti leidiniai.

Dailės istorikė ypač pabrėžia leidinio numeravimo momentą bibliofilijoje, teigdama, kad „numeruoti egzemplioriai – apskritai patikimas orientyras, kalbant apie menišką bibliofilo knygą“, turėdama galvoje numeracijos fiksavimu pabrėžiamą išskirtinį leidėjo dėmesį leidinio meniniam apipavidalinimui. Aptariamam ketvirtąjį dešimtmečio Lietuvos knygos kultūros kontekstui ši įžvalga iš tikrųjų tinka (tai yra akcentavęs ir Vytautas Steponaitis savo rašinyje apie numeruotus leidinius 1937 metų *XXVII knygos mėgėjų metraščio* antrajame tome). Bet pastaba apie numeravimą kaip apskritai patikimą orientyrą knygos bibliofiliskumui nustatyti kažin ar taikytina visiems šiandien Lietuvoje leidžiamiems *a la* bibliofiliniams leidiniams. Kai kurių leidėjų pretenzijos išleisti bibliofilinį leidinį yra patyrusios fiasko: pats numerio įrašymas negelbsti, jei leidinys parengtas nekokybiškai, jo tekstas neatitinka griežtų kokybės reikalavimų, tad įrašytas numeris tik gailiai styro pretenzingame knygos priešlapyje, o bibliofilas, „pasiryžęs mokėti didesnę kainą už knygos retumą ir grožį“, būna nusivylęs. Numeruotų leidinių fiksavimas bibliografiniame apraše (šitai daryti pradėta 1929 metais) kaip tik ir sietinas su bibliofi-

linių leidinių tikslingos leidybos Lietuvoje faktine pradžia. Šioje vietoje maga klausti mūsų visų – kokią gi bibliofilinių leidinių leidybos atgaivinimo datą įrašysime atkurtosios Lietuvos Nepriklausomybės knygos istorijoje? Ar egzemplioriaus numeris, kaip išskirtinis leidinio požymis, pažymėtas bibliotekų katalogų bibliografiniuose aprašuose? Pavyzdžiui, LIBIS suvestinis katalogas *Martyno Mažvydo bibliofilų klubo įstatų* (Vilnius, 1995) bibliografiniame apraše, deja, šio požymio nenurodo. Taigi, apie ką ir kam tada dar 1929 metais rašė V. Steponaitis?

G. Jankevičiūtė į mokslinę apyvertą įtraukia naujų mokslinių išvalgų. Pavyzdžiui, kaip tik dėl iliustracijų meninės vertės ir mažo numeruoto tiražo atkreiptas dėmesys į du anksčiau tyrėjų nepastebėtus leidinius – 1936 metais išleistą Zacharijaus Margolino satyrą „Pasaka apie žveją ir auksinę žuvelę“ (jidiš kalba) su Chaimo Mejerio Fa inšteino iliustracijomis (100 egzempliorių, iš jų 50 numeruotų) ir S. Pransalio feljetoną *Blėkiuota gerklė* (Kaunas, 1934) su Stasio Ušinsko iliustracijomis, jau turinčius pretenzijų vadintis bibliofiliniais. Abu leidiniai liko nepastebėti ir amžininkų, lygiai kaip kad liko nepastebėti ir 1937 metų Paryžiaus parodos laureatų Viktoro Petravičiaus ir Pauliaus Augustinavičiaus bibliofiliniai leidiniai, savo meniškumu žavintys XXI amžiaus skaitytoją. Autorė pabrėžia, kad tokių bibliofilinių leidinių atsiradimas tuometiniame Kaune „formavo naujus knygos apipavidalinimo, estetinės ir poligrafinės kokybės kriterijus, kurstė leidėjų ir spaustuvininkų ambicijas“.

Tokios masiniam skaitytojui skirtos, bet meniškai apipavidalintos ir išleistos knygos pavyzdys – Kazio Zupkaus poezijos rinkinys *Mergaitė su žibuoklėmis* (Kaunas, 1938), iliustruotas Telesforo Valiaus: netaupant popieriaus didelėje puslapių erdvėje įkomponuoti meniški T. Valiaus raižiniai.

Autorė specialiau aptarti XXVII knygos mėgėjų draugijos nuopelnų knygos meno raidoje nesiekia, bet šios draugijos vardas, kai kalbama apie knygos meninės pažangos impulsus, minimas dažniausiai. Pavyzdžiui, akstiną spausdinti ant prabangaus popieriaus, dažniausiai atsivežamo iš Berlyno, davė kaip tik draugijos iniciatyvos, bet greitai jomis ėmė vadovautis ir kiti leidėjai.

Ilgėliau stabtelėjus ties Lietuvos bibliofilijos istorijos tema, tektų suabejoti autorės vartojamą terminu *bibliofilo knyga*, o ne *bibliofilinė knyga*. Suprantama, kalbininkai labiau linkę teikti lietuvių kalbai būdingą nederinamąjį pažyminį (pavyzdžiui, sakoma ne *autorinės teisės*, bet *autoriaus teisės*), bet šiuo atveju kažin ar tai tikslinga. Juk derinamasis pažyminys kaip tik pabrėžia būdvardžio rūšinius požymius, t. y. parodo, kad knyga yra ne apskritai bibliofilo (jo nuosavybės objektas), o viena iš specifinių leidinio rūšių. Bibliofilinė knyga – tai leidinio rūšis, pasižyminti dėmesiu materialinei formai, aukšta menine ir poligrafinė kultūra. Analogija tokiai termino vartosenai galėtų būti jau plačiau įsigalėję terminai: *literatūriniai ryšiai* (o ne *literatūrų ryšiai*), *kultūrinė spauda* (o ne *kultūros spauda*) ir pan. Taigi manyčiau, kad nereikėtų baimintis vartoti *bibliofilinę knyga*.

Šioks toks priekaištas šiai mielai rankose laikyti knygai – per smulkus sepija atspausstas šriftas, todėl sunkiai įskaitomas. Jis glosto akį tik knygą vartant, bet atidesniam knygos studijavimui darosi varginantis ir net atgrasus. Jau nekalbant apie puslapių išnašas – jų beveik nebeįmanoma įskaityti. O juk kartais pastabų srityje skelbiama autoriui ne pirmos svarbos informacija būna itin naudinga ir įdomi skaitančiajam, kartais net įdomesnė už pagrindinį tekstą (entuziastingų išnašų ir pastabų skaitytojų gerbėjų, pradedančių knygos skaitymą kaip tik nuo jų, pasirodo, yra ne tiek jau mažai). Taigi gaila, kad šiuokart leidinio funkcionalumas buvo paaukotas dėl knygos estetinio vaizdo.

Aptariamas leidinys, išleistas E. Karpavičiaus leidykloje, drįsčiau spėti, kurtas su didele meile 1918–1940 metų Nepriklausomos Lietuvos knygai: dailininkas Eugenijus Karpavičius iš smulkiausių grafikos ir anuometinių knygų atvartų reprodukcijų, visiems pažįstamų ir vis tiek naujai sušvintančių

V. Petravičiaus ir kitų to meto knygos meno meistrų iliustracijų sukūrė to meto Lietuvos taikomosios grafikos kaleidoskopą, kurią traukia ir maga stebėti. Ne veltui leidinys 2008 metų knygos meno konkurse „Gražiausios metų knygos“ buvo apdovanotas diplomu mokslinių, dalykinių knygų ir vadovėlių kategorijoje. Nuo knygos viršelio į skaitytoją žvelgia tada dar jauni Lietuvos grafikos kūrėjai, užfiksuoti su knyga rankose tuometinėje Kauno meno mokyklos bibliotekoje. Ir šis visą didelį leidinio viršelį apimantis skaitančių knygos dailininkų grupinis portretas, diametraliai priešingas vyraujančioms gana smulkioms teksto iliustracijoms, įgauna itin didelę simbolinę reikšmę: atrodo, lyg Domicėlė Tarabildienė, Vaclovas Kosciuška, Liudas Vilimas, Marcė Katiliūtė, Paulius Augustinavičius, Antanas Kučas, Alfonsas Dargis ir Vytautas Jurkūnas iš XXI amžiaus leidinio viršelio žvelgtų į savo pačių apipaivalintą knygą.

Įteikta 2009 m. balandžio mėn.